

ΜΟΛΙΕΡΟΣ ΚΑΙ ΚΡΗΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΩΝ

Δυὸ διαφορετικὲς κοινωνίες τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, μιὰ αὐλικὴ στὴ Γαλλία καὶ μιὰ ἄλλη ἀστικὴ στὸ Κάστρο τῆς Κρήτης, δέχονται καὶ υιοθετοῦν τὰ ἴδια πνευματικὰ ρεύματα ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Καὶ οἱ δυὸ δημιουργοῦν ἀξιόλογες λογοτεχνίες καὶ οἱ συγγραφεῖς τους δίνουν προσωπικὸ καὶ ἔθνικὸ τόνο στὰ ἔργα τους κι' ὅταν ἀκόμη τὰ μεταπλάθουν ἀπὸ ἰταλικά πρότυπα. Ἡ ἐξάρτηση τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου ἀπὸ τὴ δραματικὴ ἰταλικὴ ποίηση εἶναι γνωστὴ¹. Ἀλλὰ καὶ ἡ Γαλλικὴ ἀναγεννησιακὴ λογοτεχνία ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν Ἰταλική², ἔτσι ὥστε μεγάλοι Γάλλοι συγγραφεῖς ὅπως ὁ Μολιέρους νὰ μὴν ξεφεύγουν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπιρροή.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ἀνάμεσα σ' ἄλλες ἐπιδράσεις (Ἰσπανικοῦ θεάτρου, Πλαύτου, Τερέντιου, Βοκκάκιου, Τάσσου, Ἀριστοῦ κ.λ.π.) ὁ Μολιέρους κυρίως στὰ πρῶτα του ἔργα ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν *commedia dell' arte*. Διατρέχοντας τὶς ἐπαρχίες ἀπὸ τὸ 1645 - 58 γράφει τὸ *Médecin volant* ἔργο παρμένο ἀπ' τὸ πλούσιο ρεπερτόριο τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας³. Ἡ ἐπιρροὴ τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας φαίνεται ἀκόμα στὸ *L' Etourdi* γραμμένο ἴσως τὸ 1653, ποὺ ἡ ὑπόθεσή του εἶναι παρμένη ἀπ' τὸ *L' Inavertito* τοῦ Nicolò Barbieri⁴, στὸ *Sganarelle* γραμμένο τὸ 1660⁵, στὸ *L' amour médecin* γραμμένο τὸ

¹) Βλ. Lamberts, Der literarische Charakter der kretischen Dramen Στάθης und Γύπαρης BZ 41 (1941) σελ. 319 - 339. Φανερὴ εἶναι ἡ ἐπίδραση ἰταλικῶν προτύπων σὲ πολλὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Πβ. Orbecche τοῦ Giraldis—Ἐρωφίλη Χορτάτζη, Re Torrismondo τοῦ Τάσσου—Ροδολίνου τοῦ Γρωίλου, Lo Isach τοῦ Groto—Θυσία Ἀβραάμ. (Δεπτομερὴς σύγκριση ἔγινε ὅπὸ τὸ Γ. Ζώρα, βλ. «Περὶ τὰς πηγὰς τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ» Ἀθῆναι 1945). Callisto—Γύπαρης κατὰ ἀνακοίνωση Δ. Πολίτη στὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρία (1948). Βλ. καὶ Μανούσα κα «La littérature Crétoise à l' époque Vénitienne», L' Hellenisme Contemporain IX 1955 σελ. 108 ἔξ. Ἐπίσης Σ. Ξανθοῦ διδης, Ἐρωτόκριτος Εἰσαγωγή σελ. CV.

²) Γλ. G. Lauson, Histoire de la Littérature Française σελ. 609.

³) Éd. Ma ynial, Molière Théâtre Tome I, Collection du Flambeau, σελ. 33.

⁴) Αὐτόθι σελ. 49.

⁵) Αὐτ. σελ. 223.

1665⁶, στο *Monsieur de Pourceaugnac*, γραμμένο το 1669⁷ και στο *Fourberies de Scapin*, γραμμένο το 1671⁸. Ἐνῶς δὲ δταν δημιούργησε μὲ τὸν δλότελα προσωπικὸ ἔκφραστικό του τρόπο τοὺς ἥρωες τῶν ἔργων τῆς ὀριμότητάς του διατήρησε πολλὰ στοιχεῖα τῶν ἔργων αὐτῶν καὶ στὴν πλοκὴ τοῦ μύθου καὶ στὰ πρόσωπα. Στὸ τελευταῖο ἔργο τῆς ζωῆς του *Le malade imaginaire* γραμμένο το 1673 γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά παίρνει στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ φάρσα⁹. Στὰ κοινὰ στοιχεῖα ἀπ' τὴν Ἰταλικὴ λογοτεχνία ὀφείλεται μιὰ ἀναλογία, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ πρώιμα ἀλλὰ καὶ ὀριμα ἔργα τοῦ Μολιέρου καὶ στὶς κωμωδίες τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Ἐναλογία ποὺ διαπιστώνεται εὐκόλα μὲ μιὰ παραβολὴ τῶν ἔργων. Στὴ σύγκριση ποὺ θὰ κάμω πῶς κάτω διάλεξα τὴν κωμωδία τοῦ Κρητικοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Φώσκολου «Φορτουνατός»¹⁰, ποὺ γράφτηκε στὸ Κάστρο λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1666, γιὰτὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες δυὸ κρητικὲς ἀστικὲς κωμωδίες, ποὺ σώθηκαν, ὁ «Στάθης» ἔχει πολλὰ χάσματα¹¹ καὶ ὁ «Κατσούρμπος» εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτος.

Ἐλλὰ ποῦ ἀκριβῶς βρίσκονται οἱ ὀμοιότητες Μολιέρου - Φώσκολου; Ἐς δοῦμε πρῶτα σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ βασικὸ μῦθο μερικῶν μολιερικῶν ἔργων. Ἐπάρχουν συχνὰ στὸ Μολιέρο ἔνα ἢ δύο ζευγάρια ἔρωτευμένων νέων, ποὺ ἀγαπιῶνται χωρὶς νὰ ὑπάρχη κανένα πραγματικὸ ἔμπόδιο γιὰ τὸ γάμο τους. (*Les fourberies de Scapin*, *Avarre*, *Bourgeois gentilhomme*, *Le malade imaginaire*, *Les femmes savantes*). Μόνο μιὰ ἀρρωστημένη ἀντίληψη τοῦ πατέρα ἢ—σπανιότερα—τῆς μητέρας ἔμποδίζει τὸ γάμο τῶν ἔρωτευμένων. Ἐπαθιασμένη φιλαργυρία (*Avarre*), ὁ ἀπέραντος θαυμασμός γιὰ τοὺς τίτλους (*Bourgeois Gentilhomme*), ὁ γελῶντος φόβος τῆς ἀρρώστειας (*Malade imaginaire*), ἡ λατρεία τῆς ἀψυχῆς λογιότητος (*Les femmes savantes*), μὲ δικαιολογίες δλότελα ἀντίθετες στὸν κοινὸ νοῦ, φέρουν ἔμπόδια στὸ γάμο δυὸ προσώπων ποὺ εἶναι ταιριασμένα καὶ ἀγαπιῶνται. Γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ μοτίβο χαλκεύει ὁ Μολιέρος τοὺς μεγάλους τύπους

⁶) Αὐτ. Tome II, σελ. 67.

⁷) Αὐτ. Tome IV, σελ. 135.

⁸) Αὐτ. Tome V, σελ. 67.

⁹) Αὐτ. σελ. 223

¹⁰) Ἐνάλυση τῆς κωμωδίας ἀπὸ τὸν Ε. Κριεζῶ, «Ἐ Κρητικὴ κωμωδία Φορτουνατός τοῦ Μάρκου Φώσκολου», Ἐμερολόγιον Μεγάλῆς Ἐλλάδος 1935, σελ. 131 ἔξ.

¹¹) Βλ. Σ. Ἐλεξίου, Παρατηρήσεις στὸ Κρητικὸ Θέατρο, Κρητ. Χρον. Ἐ' 1954, 133 ἔξ. καὶ Μ. Μανούσακας, Ἐὰ χάσματα τῆς Κρητικῆς κωμωδίας Στάθης, Κρητ. Χρον. Ἐ' 1954, 291 ἔξ.

τῶν ἀνθρώπων, πὸν ἔφτιασε, καὶ μᾶς τοὺς παρουσιάζει γελοίους καὶ τραγικούς μαζί. Ἐξ αἰτίας αὐτῶν ἡ λύση φθάνει σὲ ἀδιέξοδο καὶ ὁ μῦθος λύνεται συχνὰ μὲ μιὰν ἀπάτη (Bourgeois gentilhomme, Malade Imaginaire) ἢ μὲ τὸ θέμα τοῦ χαμένου παιδιοῦ πὸν ξυμβρίσκεται (Les fourberies de Scapin, L' étourdi, Avare).

Ἡ ἴδια περίπου ὑπόθεση ὑπάρχει καὶ στὸ «Φορτουναῖο» τοῦ Φώσκολου. Ὁ ἥρωας Φορτουναῖος ἀγαπᾷ τὴν ὁμορφή Πετρονέλλα, πὸν ἀνταποκρίνεται στὸν ἔρωτά του. Ἡ ἔνωσή τους ὅμως δὲν εἶναι εὐκόλλη, γιατί ἡ φιλάργυρη μητέρα τῆς Πετρονέλλας Κυρὰ Μηλιά, ἀντίστοιχη μὲ τὸν Avare τοῦ Μολιέρου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ εἶναι τὸ κύριο πρόσωπο τοῦ ἔργου, δὲν ἐγκρίνει τὸν γάμο αὐτὸ καὶ θέλει νὰ παντρεύῃ τὴν κόρη της μὲ τὸ γέρο γιατρὸ Λούρα, ἐπειδὴ εἶναι πολὺ πλούσιος καὶ θὰ πάρῃ τὰ κορίτσι χωρὶς καμμιά προῖκα. Τίποτε δὲν εἶναι ἱκανὸ νὰ τὴν κάμῃ ν' ἀλλάξῃ αὐτὴ της τὴν ἀπόφαση. Οὔτε ἡ ἐντύπωση, πὸν κάνει στοὺς ἄλλους ὁ ἀταιρίαστος αὐτὸς γάμος, οὔτε τὰ κλάματα καὶ οἱ διαμαρτυρίες τῆς νέας οὔτε τῶν ἄλλων οἱ δειλὲς συστάσεις (Φορτ. Β 346 - 358, Γ 155 - 160, Γ 275 - 282, Δ 63 - 67). Ἄλλωστε σὰν τὴν Frosine τοῦ Avare πιστεύει πὸς ὁ γάμος μᾶς νέας μὲ γέρο σύζυγο δὲν εἶναι αἰώνιο κακό. Γρήγορα ὁ γέρος θὰ πεθάνῃ καὶ ἡ νεαρὴ χήρα μπορεῖ τότε νὰ πάρῃ ἕνα νέον ἄνδρα (Φορτ. Β 495 - 498):

*Ἐτοῖτος εἶναι γέροντας, κι' εἶναι μπορεῖ νὰ ζήσει;
ἀκόμη ἕνα χρόνο, δύο, κι' ἀπέτις μπουμπουρίση,
πιάνομε τὰ τορνέσα του, καὶ τότες θέλει πάρει
ἡ Πετρονέλλα ἕνα νιὸ κι' ὁμορφο κοπελλιάρη*

λέει ἡ κυρὰ Μηλιά. Ἀνάλογη εἶναι ἡ γνώμη τῆς Frosine, πὸν λέει στὴ Marianne: Mais cela n'est pas pour durer, et sa mort, croyez moi, vous mettra bientôt en état d' en prendre un plus aimable. (L' avare Πράξη III, Σκηνὴ IV). Τὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ λύνεται, γιατί στὸ τέλος ἀνακαλύπτεται ὅτι ὁ Φορτουναῖος εἶναι τὸ χαμένο παιδί τοῦ γέρο Λούρα καὶ ὁ πατέρας ὑποχωρεῖ ἔμπρὸς στὸ γιὸ ὅπως στὸν Avare ὁ Anselme στὸ γιὸ του Valère. Ἡ φιλάργυρη μητέρα τῆς Πετρονέλλας δὲν ἔχει λόγο πιά ν' ἀρνηθῇ στὴν κόρη της ἕνα γάμο πὸν τῆς τὰ ἐξασφαλίζει ὄλα, πλοῦτο καὶ ἔρωτα. Γύρω ἀπ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση κινῶνται τὰ πρόσωπα πὸν βρίσκονται, λίγο ἢ πολὺ διαφορετικά, ἀλλὰ σχεδὸν πάντοτε, καὶ σὲ ἔργα τοῦ Μολιέρου.

Ὁ γιατρὸς Λούρας εἶναι ὁ τύπος τοῦ γέρου ἔρωτευμένου, πὸν ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν Avare. Εἶναι κι' αὐτὸς φιλάργυρος, ἀλλὰ αὐτὸ, πὸν κυριαρχεῖ πάνω του καὶ τὸν κάνει γελοῖο εἶναι ὁ ἔρωτας γιὰ τὸ νέο κορίτσι. Θέλει νὰ φαίνεται νέος, κρύβει τὰ χρόνια του (Φορτ. Γ 163 -

165 και Δ 363 - 366), φορεῖ καινούργιες φορεσιές και ὅλα αὐτά, εἶδι καὶ στὸ διάλογό του μὲ τὴν πονηρὴ προξενήτρα Κυρὰ Πετροῦ (Φορτ. Δ 330 ἐξ.) θυμίζουσι τὸν Avare στὸ διάλογο Avare - Frosine (Πράξη II, σκηνὴ V). Σὰν γιατρός μοιάζει πάλι μὲ τοὺς γιατροὺς τοῦ Μολιέρου. Ἀναφέρει τὸ Γαληνό, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ὑπερηφανεύεται πὼς εἶναι σπουδαῖος (Φορτ. Α 161).

*Ἐγὼ ποὺ ξέρεις πὼς γιατρός ἄλλος καλύτερός μου
τὴ σήμερο δὲ βρίσκειται . . .*

λέει στὸν ὑπηρέτη του, ὅπως ὁ Docteur στὸ La jalousie du Barbouillé (Σκηνὴ II): Aussi moi je suis le premier de tous les docteurs, le docte des doctes.

Ἐπιπρόσθετος τοῦ γέρο Λούθα εἶναι ὁ Μποζίκης, θρασὺς καὶ φαγάς. Τὸ θράσος του θυμίζει τὸ θράσος τοῦ La Flèche στὸν Avare, ἐνῶ σπαρταριστὰ κωμικὴ εἶναι ἡ ἀντίθεση τοῦ συνεπαρμένου στοὺς οὐρανούς γέρον ἐρωτευμένου ἀφέντη του καὶ τῆς λαιμαργίας τοῦ δούλου, ποὺ δὲν ἔχει ὄρια. Παραπονιέται ὅτι ὁ ἀφέντης του δὲν τὸν ἀφήνει νὰ τελειώσῃ τὸ πρόγευμά του καὶ τοῦ συνιστᾷ νὰ τρώῃ καὶ νὰ πίνῃ (Φορτ. Α 83 - 92):

*Δογιάζω πὼς ἐβγήκες
ἀπὸ τὸ νοῦ σου ὀλότελα. Στὸ σπῆτι δὲ μ' ἐφήκες
ν' ἀκροσταθῶ μηδὲ γουλιὰς, ἀπού' χα ζορδιανιασμένες
σὲ μιὰ μουροχούτα κι' ὄμορφα μὲ τὸ τυρὶ ἀρτυμένες
καὶ μὲ περισσὰ ζαφορὰ κάμποσες μακαροῦνες
ποὺ μοῦ' πομεῖναν ὄψαργὰς καὶ μ' ἀλοπὰν μπουλντοῦνες
κ' ἦστεκα κι ἀναλείχουμον κι ἤθελα ν' ἀρχινίσω
νὰ τὴ φκαιρέσω μ' ἀληθῶς πρίχου τοὶ γιοματίσω
μ' ἤβγαλες γέρο - δαίμονα μόνο μὲ τοὶ φωνές σου
σύνναυγα κι ὀλονήστικος νὰ τρέχω σταὶ δουλειές σου.*

Καὶ Α 105 - 109 :

*Ἐγὼ λεγα νὰ γύρεψες, ἀπού' σαι γεροντάκι,
πρὶ δώσης ὄξω τοῦ σπιτιοῦ, νὰ πιάσης κουλουράκι
κ' ἔνα ποτήρι μὲ ρακὴ γῆ μὲ κρασί μουσκᾶτο
γλυκὸ νὰ πιῆς, καὶ σύ, λωλέ, γδυμνός καὶ ξεζωνᾶτος
ἦδωκες ὄξω τοῦ σπιτιοῦ κ.λ.*

Ὁ Μποζίκης δὲν θέλει ν' ἀκούῃ τίς ἐρωτικὲς ἱστορίες τοῦ κυρίου του. Γι' αὐτὸν σημασία ἔχει μόνο τὸ φαγητὸ (Α 237 - 8).

*Μὰ μένα λόγια νόστιμα μηδ' ὄμορφα, μαγάρι
ἄς εἶν' τὰ πιὰ γλυκώτερα, δὲ θρέφουν τὴν κοιλία μου*

Θυμίζει ὁ Μποζίκης τὸν Gros René τοῦ Sganarelle, ποὺ μιλά ὅμως πρὸ εὐγενικά στὸν νεαρό ἐρωτευμένο κύριό του, ποὺ δὲν ἔχει ὄρεξη γιὰ φαγητό, καὶ τοῦ κάνει ἀνάλογες συστάσεις, δηλώνοντας παράλληλα ὅτι γι' αὐτὸν ἀξίζει μόνο τὸ φαγητό (Sganarelle Πρ. I, σκηνή VII) :

*«Oui; mais un bon repas vous serait necessaire
Pour s' aller éclaircir, Monsieur, de cette affaire
Et votre coeur sans doute en deviendrait plus fort
Pour pouvoir résister aux attaques du sort.
J' en juge par moi - même, et la moindre disgrâce
Lorsque je suis à jeun, me saisit, me terrasse;
Mais, quand j' ai bien mangé, mon âme est ferme à tout,
Et les plus grands revers n' en viendraient pas à bout.
Groyez - moi, bourrez - vous, et sans reserve aucune,
Contre les coups que peut vous porter la fortune
Et, pour fermer chez vous l' entrée à la douleur.
De vingt verres de vin entourez votre coeur».*

Θυμίζει ἀκόμη ὁ Μποζίκης τὸν Gros René τοῦ Médecin volant, ποὺ ἐνῶ περίμενε νὰ γευματίση πλούσια στὸ γάμο, ὅπως ὁ Μποζίκης, ἀπογοητεύεται μὲ τὴ ματαίωσή του (Médecin volant Σκ. III): Je croyais refaire mon ventre d' une bonne carrelure et m' en voilà sevré. Ἐπὶ αὐτοὶ οἱ Gros René εἶναι χλωμοὶ μπρὸς στὸν τόσο ζωντανὸ καὶ λαϊκὸ Μποζίκη.

Ἄλλος ὑπηρέτης στὸ Φώσκολο εἶναι ὁ Μπερναμποῦτσος, ἀκόλουθος τοῦ ψευτοπαλληκαροῦ Καπετὰν Τζαβάρλα καὶ ἡ ἄσημη Ἄγουστίνα, φαμέγια τῆς Κερᾶ Μηλιᾶς. Καὶ οἱ τρεῖς, ὅπως ὠρισμένοι ὑπηρέτες τοῦ Μολιέρου (La Flèche, Toinette), κάνουν εἰρωνικὲς κρίσεις γιὰ τ' ἀφεντικά τους καὶ ζωγραφίζουν ἔντονα τὴ γελοιότητα τῆς θέσης τους καὶ τὰ ἐλαττώματά τους: Τὴν τσιγγουνιά καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ Γέρο Λούρα ὁ Μποζίκης (Φορτ. Γ 349 - 352 καὶ Γ 531 - 533), τὴ δειλία τοῦ καπετὰν Τζαβάρλα ὁ Μπερναμποῦτσος (Φορτ. Δ 141 - 144), τὴν τσιγγουνιά τῆς Κερᾶ Μηλιᾶς ἡ Ἄγουστίνα (Φορτ. Ε 37 - 44). Ἀνάλογη εἶναι στὸ Μολιέρου ἡ γνώμη τοῦ La Flèche γιὰ τὸν Avare (L' Avare Πράξη I σκηνή III καὶ πράξη II σκηνή III), τῆς Toinette γιὰ τὸν Argan (Malade imaginaire πράξη I σκηνή V) καὶ τῆς Nicole γιὰ τὸν M. Jourdain (Bourgeois gentilhomme Πρ. III σκ. III). Ὅπως οἱ μολιερικοὶ ὑπηρέτες ἔτσι καὶ αὐτοὶ στὸ Φορτουνᾶτο ἔχουν οὐσιαστικὴ θέση στὴν κωμωδία καὶ δὲν εἶναι διακοσμητικὰ βουβὰ πρόσωπα.

Ἐπὶ αὐτοὶ οἱ Φώσκολοι εἶναι ἀκόμη καὶ ὁ γάμος τοῦ Φώσκολου κρατᾶ καὶ ἡ προ-

ξενήτρα κυρά Πετροῦ. Ἄπ' αὐτὴν ζητᾷ βοήθεια ὁ γέρο Λούρας γιὰ νὰ πείσῃ τὴν Πετρονέλλα νὰ τὸν δεχθῆ γιὰ ἄντρα της, ὅπως ὁ Harpagon ἀπὸ τὴ Frosine γιὰ τὴ Μαριάννα. Τὴν κυρά Πετροῦ καλοῦν ἡ κυρά Μηλιά καὶ ὁ θετὸς πατέρας τοῦ Φορτουναίου γιὰ τὰ προξενεῖα ποὺ σχεδιάζουν γιὰ τὰ παιδιὰ τους. Σ' αὐτὴν ἀκόμη τρέχει καὶ ὁ καπετὰν Τζαβάρας γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴ μεσολάβησή της στὴν καρδιά τῆς κυρᾶ Μηλιάς χωρὶς νὰ ὑποπτεύεται τὶ φάρσα θὰ τοῦ ἐτοιμάσῃ ἡ πονηρὴ κυρὰ Πετροῦ μὲ τὴ συγκατάθεση τῆς κυρᾶ Μηλιάς καὶ τὴ βοήθεια τῆς Ἄγουστίνας. Φάρσα ποὺ τοῦ στοιχίζει ἓνα γερὸ ξύλο ἀπὸ τὸν ἀδερφὸ τῆς Μηλιάς ποὺ εἶναι φράμος. Καὶ τέλος αὐτῆς τῆς κυρᾶ Πετροῦς τὴ βοήθεια ζητᾷ ὁ ἐρωτευμένος Φορτουναῖος, ὅπως ζητᾷ ὁ Cléante τὴ βοήθεια τῆς Frosine στὸν Avare. Ὅλοι ἀναγνωρίζουν τὶς ἱκανότητες καὶ τὴν πονηριά της (Φορτ. Γ, 258 - 262). Ἡ Ἄγουστίννα λέει στὴν Πετροῦ):

*Δὲν τὸ λογιᾶζω ἄλλη κιαμιὰ ἢ φύσι ὥσῃν ἐσένα
τεχνίτρα ἔς τούτη ἢ δουλιὰ πὼς νᾶχη γεννημένα
κι' ἦτονε κοῦμα νὰ χαθῆς ποτέ σου, νὰ ποθάνης,
γιατὶ κιαμιὰ ἄλλη δὲν νογᾷ τοὶ τέχνες, ἀπὸν κἀνεις.*

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸν Avare γιὰ τὴ Frosine. Ὅλοι ζητοῦν νὰ τοὺς βοηθήσῃ κι' ἐπαληθεύουν ἔτσι τὴν κρίση, ποὺ κάνει ἡ ἴδια γιὰ τὸν ἑαυτὸ της: J' ai surtout, pour les mariages un talent merveilleux (Avare Πράξη II σκηνὴ V). Σὰν αὐτὴ ἡ Πετροῦ ζητᾷ χορήματα καὶ τὰ θέλει ἀμέσως (Φορτ. Γ 345 - 348):

*Ἀφέντη μου, Ντειτόρε μου, ἓνα χρουσὸ τσεκίνοι
νὰ ζήσης μοῦ σερβίρισε νὰ βγάλω ἓνα μανίνοι
ἀπόχω ἀμάχι πούβετας καὶ στέκω νὰ τὸ χάσω.*

Ἡ δικαιολογία της θυμίζει τὰ λόγια τῆς Frosine (L' Avare Πράξη II σκηνὴ V): J'ai un procès que je suis sur le point de perdre faute d' un peu d' argent; et vous pourriez facilement me procurer le gain de ce procès, si vous aviez quelque bonté pour moi. Ἡ σκηνή, στὴν ὁποία ἡ Πετροῦ λέει στὸ Λούρα πὼς εἶναι ξανανιωμένος (Φορτ. Δ 480 - 481).

*κι' ἀπὸ μακρὰ ἐγανάκτησα ποιὸς εἶναι νὰ γνωρίσω
ἐδὰ μοῦ φαίνεται ἀπατὰ κι' εἶσαι ξανανιωμένος...*

θυμίζει τὴν ἀντίστοιχη σκηνὴ τοῦ Avare (L' Avare Πράξη Β σκηνὴ V), ὅπου ἡ Frosine τοῦ λέει: vous n' avez de votre vie été si jeune que vous êtes. Ἡ ψυχολογία τῶν δύο γυναικῶν εἶναι ἡ ἴδια. Ἐνῶ δίνουν ὑποσχέσεις στοὺς γέρους (Λούρα, Harpagon) δέχονται παράλληλα νὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς νέους (Φορτουναῖο, Cléante).

Ἄλλος τύπος τοῦ Φορτουνάτου εἶναι ὁ σχολαστικὸς δάσκαλος ποὺ ἀνακατεύει λατινικὰ καὶ ἰταλικά στὰ ἑλληνικά του καὶ γίνεται γελοῖος μὲ τὸ σχολαστικισμό του, ποὺ τὸν κάνει ἀντίστοιχο τοῦ φιλόσοφου στὸν Bourgeois gentilhomme.

Δυὸ πρόσωπα, ποὺ δίνουν πολὺ χρῶμα στὴν κωμωδία τοῦ Φώσκολου καὶ δὲν βρίσκονται στὸ Μολιέρο, εἶναι ὁ ψευτοπαλληκαρῶς Τζαβάρλας—τύπος ποὺ βρίσκεται καὶ στὶς ἄλλες κρητικὲς κωμωδίες. Συγκρίνει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν Ἀχιλλέα καὶ ἀδιόκοπα θριαμβολογεῖ, μὰ στὴν πραγματικότητα εἶναι τόσο δειλὸς ὥστε συχνὰ τὸν δέρνουν—καὶ ὁ φράδος ἀδερφὸς τῆς Μηλιάς, καθολικὸς μοναχός, ποὺ δέρνει τὸ Τζαβάρλα.

Πρόσωπα τοῦ Φορτουνάτου, κάπως ὅμως ἄχρωμα, εἶναι καὶ ὁ Γιαννοῦτσος θετὸς πατέρας τοῦ Φορτουνάτου καὶ ὁ φίλος του Θόδωρος. Ἡ Πετρονέλλα, ἡ ἀδύνατη ἐρωτευμένη, ποὺ ἀγαπᾷ μὲ πίστη τὸ νεαρὸ Φορτουνάτο καὶ ὁ ἐραστὴς της, ποὺ ὁμολογεῖ τὴν ἀγάπη του μὲ λυρικὴ ἔξαρση εἶναι ἐπίσης πρόσωπα μᾶλλον σχηματικά, ποὺ βρίσκονται ὀλίγελα ἴδια στὰ περισσότερα ἔργα τοῦ Μολιέρου.

Τὰ κοινὰ αὐτὰ στοιχεῖα καὶ στὴν ὑπόθεση καὶ στὰ πρόσωπα, ποὺ ὑπάρχουν στοὺς δυὸ συγγραφεῖς δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ὀφείλονται σὲ μιὰ κατ' εὐθείαν ἐπίδραση. Κ' οἱ δυὸ δέχθηκαν ἔμμεσα ἢ ἴσως καὶ ἀπ' εὐθείας τὴ λατινικὴ ἐπίδραση. Ἐπίδραση λατινικὴ καὶ ἰταλική, ὅπως καὶ ὁμοίότητες μὲ τὸ Μολιέρο, παρουσιάζουν καὶ οἱ ἄλλες κρητικὲς κωμωδίες. Ὁ Κατσοῦρμπος ἔχει πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τὶς ὑποθέσεις ποὺ ἀγαπᾷ ὁ Μολιέρος. Δίνω τὴν ὑπόθεση σύντομα ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ Μ. Μανούσκακας (Hellenisme Contemporain IX, 1955, σελ. 112): «Le jeune Nicolos, fils adoptif du bourgeois Yakoumos, aime Cassandre, qui est au service de l'entremetteuse Poulisséna. Celle-ci se propose de la livrer au vieil Armenis, qui lui promet de l'argent, tandis que Nicolos essaie de contrecarrer ce projet. Mais on finit par découvrir qu'Armenis était le père de Cassandre qui se marie alors avec Nicolos». Κι' ἐδῶ ἔχομε πάλι τὸ θέμα τοῦ χαμένου παιδιοῦ ποὺ ξαναβρίσκομε καὶ στὴν τρίτη κρητικὴ κωμωδία «Στάθης». Στὸ «Στάθη» ἔχομε ἀκόμη τοὺς λογιωτατισμοὺς τῶν δασκάλων, τοὺς λαίμαργους ὑπηρέτες, τὰ διπλᾶ ζευγάρια τῶν ἐρωτευμένων, ὅπως στὸν Avare καὶ Les fourberies de Scapin, καὶ τὴν ὑποκατάσταση τοῦ ἐραστῆ, ποὺ βρίσκομε καὶ στὸ Derpit amoureux. Ἀξιοπαρατήρητο εἶναι ἐπίσης ὅτι στὸ Γύλαρη Froisine ὀνομάζεται ἢ προξενήτρα ὅπως καὶ στὸ Μολιέρο.

Ἄλλὰ μ' ὄλες αὐτὲς τὶς ὁμοιότητες εἶναι φανερὸ πὼς οἱ κρητικοὶ συγγραφεῖς καὶ ὁ Μολιέρος ζοῦν σὲ διαφορετικὲς κοινωνίες. Στὸν Φώ-

σκολο π. χ. δὲν θὰ βροῦμε ποτὲ ὅλους ἐκείνους τοὺς τύπους τῶν ξεπεσμένων εὐγενῶν καὶ τῶν κομπῶν χαριτωμένων καὶ ἐπιπόλαιων γυναικῶν. Ἄλλὰ οὔτε καὶ στὸν Μολιέρου πού ζῆ κοντὰ στὴν ἀλλή, στοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τὸν κληρὸ, θὰ βροῦμε τὸν τύπο τοῦ Τζαβάρλα, πού γελοιοποιεῖ τοὺς στρατιωτικοὺς, οὔτε καὶ τὸν τύπο τοῦ φράρου. Δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ κρητικὸ κοινὸ ἀνήκει στὸ ὀρθόδοξο δόγμα. Ἔτσι ὁ Φώσκολος — πιθανώτατα ὀρθόδοξος κι' ὁ ἴδιος — δὲν θίγει τὴν εὐσέβεια τῶν συμπολιτῶν του γελοιοποιώντας ἕνα καθολικὸ μοναχό. Ἀσφαλῶς ἡ ἀνεξιθρησκεία τοῦ Βενετικοῦ κράτους τὸν 17ον αἰῶνα ἦταν μεγαλύτερη ἀπ' τὴν ἀνεξιθρησκεία ἄλλων καθολικῶν κρατῶν. Ὁ Tartuffe προκάλεσε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, σκάνδαλο.

Ἡ διαφορὰ τῶν δύο ποιητῶν φαίνεται κι' ἀπ' τὴ γλῶσσα πού μεταχειρίζονται. Ἡ τόλμη τοῦ Φώσκολου νὰ λέει πράγματα πού δὲν λέγονται μᾶς καταπλήσσει. Ἀντίθετα ὁ Μολιέρους ἀκόμα καὶ στὶς πρῶτες του κωμωδίες διατηρεῖ μιὰ αὐλικὴ εὐγένεια καὶ τὸ χιοῦμορ του ἐκφράζεται μὲ διφορούμενα. Ἀντίθετα ἡ Κρητικὴ κωμωδία ἔχει ἕνα ζεστὸ λαϊκὸ χρῶμα πού τὴν πλησιάζει περισσότερο στὴν Ἰταλικὴ ἀναγεννησιακὴ λογοτεχνία. Ἀνόμοιοι παρουσιάζονται βέβαια ὁ Μολιέρους καὶ ὁ Φώσκολος καὶ ἀπὸ λογοτεχνικὴ ἄποψη καὶ ἔτσι ἡ σύγκρισή τους εἶναι δύσκολη. Νομίζω ὅμως πῶς, ἂν σίγουρα ὁ Φώσκολος δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ δημιουργήσῃ μεγάλες μορφές, ὅπως ὁ Avare, Tartuffe, Misanthrope κ. ἄ., ξεπέρασε ὅμως τὸ Μολιέρου στὰ μετριώτερα ἔργα του. Ὁ στίχος του εἶναι ἄψογος πάντοτε, ὁ πλοῦτος καὶ τὸ χρῶμα τῆς γλώσσας του καταπληκτικὰ. Ὁ λυρισμὸς του κάποτε φθάνει σὲ ποιητικὸ ὕψος (Φορτ. Γ', 363 ἐξ. καὶ Ε, 275 ἐξ.).

Ὡστόσο σκοπὸς μου δὲν εἶναι βέβαια νὰ συγκρίνω δυὸ συγγραφεῖς τόσο διαφορετικοὺς καὶ ἄνισης ἀξίας, οὔτε καὶ νὰ διαφωτίσω στὸ ἐλάχιστο τὸ ἔργο τοῦ Μολιέρου, πού ἔχει γίνῃ ἀντικείμενο τόσων μελετῶν. Ἐπίσης οἱ συγκρίσεις, πού ἔγιναν δὲν ἔχουν σκοπὸ ν' ἀποδείξουν καμμιά ἀμοιβαία ἐξάρτηση. Θέλω μόνο νὰ δείξω ὅτι ἡ κρητικὴ κωμωδία, μ' ὅλον ὅτι οἱ ἀξιώσεις εἶναι χωρὶς ἄλλο κατώτερες ἀπ' τὶς ἀξιώσεις τῆς κωμωδίας τοῦ Μολιέρου, ὥστόσο ἀνήκει στὸ ἴδιο οὐσιαστικὰ πνευματικὸ κλίμα, τὸ κλίμα πού ὀνομάζομε γενικώτατα Ἀναγέννηση, καὶ ὅτι πολλὰ εἶναι τὰ σημεῖα ἐπαφῆς ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ τὶς ἀναγεννησιακὰς λογοτεχνίες τῆς Εὐρώπης.

Τίποτα στὸ Φορτουνατο δὲν θυμίζει τὸ μεσαιωνικὸ θέατρο. Λεῖπον οὐδέποτε οἱ μακροὶ μονόλογοι καὶ οἱ πλατυασμοί. Ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου, οἱ ἥρωες, ἡ σάτιρα ἢ γεμάτη χυμὸ, ὁ ζωντανὸς καὶ λακωνικὸς διάλογος, ἡ αἴσθηση τοῦ πραγματικοῦ, οἱ λατινισμοί, ἡ εἰρωνία τοῦ κλασικισμοῦ καὶ παράλληλα ἡ ἀπήχηση τῆς ἀνθρωπιστικῆς παι-

δείας, τοποθετοῦν τὸν συγγραφέα στοὺς κωμωδιογράφους τῆς 'Αναγέννησης.

Εἶναι κρῖμα ὅτι γιὰ πολὺ χρόνον ἀπὸ προκατάληψη ἢ ἀπὸ ἔλλειψη συστηματικῆς μελέτης ἀμφισβητήθηκε ὁ ἀναγεννησιακὸς χαρακτήρας τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας¹² ποὺ ἔφθασε στὴ μεγαλύτερῃ της ἀκμῇ τὸ ΙΖ' αἰῶνα καὶ χάρισε στὴν Ἑλλάδα ἀληθινὰ ἀριστουργήματα. Σήμερα ἡ κρητικὴ λογοτεχνία, χάρις στὶς ἐργασίες τῶν κρητολόγων ἐπιστημόνων, Ἑλλήνων καὶ ξένων, παρουσιάζεται μὲ τὴν ἀληθινὴ μορφὴ της ποὺ τὴν κατατάσσει ἰσάξια πλάι στὶς ἀναγεννησιακὰς λογοτεχνίες τῶν ἄλλων χωρῶν, τῇ γαλλικῇ, ἰταλικῇ, ἰσπανικῇ, πορτογαλικῇ¹³.

ΜΑΡΘΑ ΑΠΟΣΚΙΤΗ

¹²) Ἡ πρώτη συστηματικὴ ὑποστήριξη τοῦ ἀναγεννησιακοῦ χαρακτήρα τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας ἔγινε ἀπὸ τὸν Λ. Πολίτη, «Ἐρωτόκριτος», ἔκδοση Παπαδημητρίου, σελ. 15 ἔξ. καὶ τοῦ ἴδιου «Λογοτεχνία Νεοελληνικὴ καὶ Λογοτεχνία Εὐρωπαϊκὴ» 1949. Ἐπίσης Σ. Ἀλεξίου, «Ἡ Κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ ἐποχὴ της, Κρητικὰ Χρονικά, II', 1954 σελ. 76 κ. ἔ.

¹³) Βλ. καὶ John Mavrocordato, The greek drama in Crete in the XVII century JHS 48 (1928) σ. 243 ἔξ. καὶ Embiricos: La renaissance littéraire en Crète, France - Grèce 9 (1954 Juin) σελ. 16 κ. ἔ.